

Het begin van de Kerk *Jodendom*

1. Leerplandoelen SO II. 3A. 1

- 1.1 De leerlingen formuleren hun ervaringen en verwachtingen ten aanzien van de Kerk.
- 1.2 De leerlingen beschrijven wat het begrip 'kerk' kan inhouden.
- 1.3 De leerlingen geven weer hoe de christelijke Kerk volgens het Bijbelboek Handelingen is ontstaan.
- 1.4 De leerlingen schetsen hoe de eerste christengemeenten zich hebben ontwikkeld tot gemeenschappen van Joden en heidenen.
- 1.5 De leerlingen omschrijven de situatie van het christendom in de eerste eeuwen van het Romeinse keizerrijk tot aan Constantijn.
- 1.6 De leerlingen noemen enkele stromingen die als reactie op de christelijke boodschap in de Grieks-Romeinse wereld ontstaan zijn.
- 1.7 De leerlingen verklaren enkele belangrijke ontwikkelingen in het vroege christendom: het vaststellen van de canon en de ontwikkeling van de kerkelijke hiërarchie.
- 2.1 De leerlingen belichten de twee aspecten van het jodendom als volk en als godsdienst.
- 2.2 De leerlingen beschrijven de hoofdstromingen binnen het hedendaagse jodendom.
- 2.3 De leerlingen beschrijven de centrale betekenis van het verbond en de besnijdenis voor het jodendom.
- 2.4 De leerlingen geven het belang van Tenach en Talmoed voor het jodendom weer.
- 2.5 De leerlingen vertellen hoe joden hun geloof beleven en verwijzen daarbij naar de sabbat, de synagoge, enkele feesten en gebruiken.
- 2.6 De leerlingen worden gevoelig gemaakt voor verschijningsvormen van het antisemitisme.
- 2.7 De leerlingen beschrijven hoe jodendom en christendom uit elkaar groeiden.
- 2.8 De leerlingen geven enkele hoofdmomenten weer van de geschiedenis van het joodse volk in Europa.
- 2.9 De leerlingen verwoorden het belang van de staat Israël voor het jodendom.

3 Schema SO II. 3A. 1

Het begin van de kerk <i>Jodendom</i>				
Leefwereld	Kerkgeschiedenis	Stromingen	Attitude	
Ervaringen ten aanzien van de kerk “ Nieuwe” evangeliën?	Ontstaan eerste gemeente Begrip kerk Positie christenen in de eerste eeuwen canonvorming kerkvorming	Hedendaags jodendom Antisemitisme Geschiedenis van het Joodse volk	<i>Waardering voor het kerkelijk leven</i> <i>Betrokkenheid bij vervolgte christenen</i> <i>Gevoeligheid voor het gevaar van antisemitisme</i> <i>respect voor joodse godsdienst en cultuur</i>	

Invulling

Toelichting

‘Het begin van de Kerk – jodendom’, behandelt het ontstaan van de Kerk uit het jodendom, de verwijdering tussen Kerk en jodendom en dat jodendom zelf.

In de eerste helft van deze periode komt het prille christendom aan bod. We bekijken de eerste eeuwen van de ontwikkeling van de kerk, tot net vóór Constantijn.

In de tweede helft willen we aandacht besteden aan de joodse godsdienst met de nadruk op de hedendaagse beleving door de joden zelf.

Week 1 Het ontstaan van de Kerk

Toelichting

Doelstelling (= DS) 1.1 en 1.2 We vragen ons af wat de Kerk is, wat het wezenlijke van de Kerk is. Dat zal minder het gebouw zijn dan wel wat er binnenin gebeurt. Het gaat om een kerkgemeenschap. Samen zoeken we naar wat daar allemaal komt bij kijken. Waardoor maak je deel uit van een kerk? Is dat door geboorte, doop, belijdenis? Wat behoort een kerk volgens de leerlingen zelf te zijn? Vervolgens onderzoeken we wat de Bijbel zegt over het ontstaan van de kerk, hoe de eerste kerk functioneerde, om dat eventueel te vergelijken met hoe het er bij ons aan toegaat.

DS 1.3 en 1.4 Het boek Handelingen vertelt ons hoe het christendom ontstond als een joodse ‘sekte’ binnen het jodendom. Daar kwamen al gauw veel heidenen bij, zodat een kerk ontstond van joden en heidenen, die samen Jezus als de Christus beleden. Men spreekt van joden-christenen en heiden-christenen. Tussen beide groepen waren wel spanningen. Joden-christenen bleven de joodse wet volgen. In hoeverre moesten nu heiden-christenen de joodse wet houden? En de besnijdenis? Op het apostelconvent (Hand. 15) komt men daarover tot een gemeenschappelijk besluit.

Bijbel

Eerste kerk. Hand. 2; 4:32-37.

Joden-christenen en heiden-christenen. Hand. 11:19-26; 15:1-29.

Suggesties

- Vragen voor discussie. Vertrekken vanuit de ervaringen van de leerlingen: ben je lid van een club, wat houdt lidmaatschap in? In hoeverre is dat te vergelijken met behoren tot een kerk? Wat is, wat betekent, de kerk voor jou, wat zijn je verwachtingen, hoe zou een ideale kerk er uit zien? Waarom gaan de mensen naar de kerk? Hoe denken andere mensen over de kerk?
- Lijst opstellen van wat er allemaal gebeurt in een kerkgemeenschap.
- Waaraan herken je een kerk? Benadruk dat er vele manieren van samenkomen zijn (Beeldmateriaal gebruiken).
- Betekenis en oorsprong van de woorden ‘kerk’ en ‘église’ opzoeken.
- De leerlingen argumenten laten bedenken tegen één van de twee partijen (Hand.15:1).

Week 2 De Kerk in het Romeinse Rijk

Toelichting

DS 1.5 Er wordt kort ingegaan op de situatie in het Romeinse Rijk: de bestuurlijke eenheid van het rijk, de hellenistische eenheidscultuur, de algemene tolerantie tegenover allerlei godsdiensten en ook enige sympathie voor het monotheïstische, beeldloze jodendom (*religio licita*). Al was het christendom begonnen als een joodse ‘sekte’, men stond er toch minder positief tegenover. De joodse godsdienst was voornamelijk beperkt gebleven tot het Joodse volk, maar nu wendden steeds meer Romeinse burgers zich af van hun voorouderlijke religie om dit nieuwerwetse christendom aan te hangen, en dat werd als bedreigend ervaren. Christenen betoonden geen respect voor de vele goden, weigerden te offeren aan de keizer, vermeden circus en toneel, en werden er zodoende van beschuldigd asociaal te zijn. Er circuleerden valse beschuldigingen. Dit alles resulteerde periodiek in vervolgingen. De reacties van christenen worden behandeld; er waren martelaren, maar ook zij die hun geloof verloochenden.

Suggesties

- Definitie van ‘sekte’ opzoeken in woordenboek. Het gebruik van dit woord bekijken in Hand. 24:14; 28:22 (NBG ’51).
- Bespreken van de dialoog tussen Felix en Victor met bijbehorende invuloefening (pp. 23-25 in C.Jongeneelen ea, *Christendom – wegen van navolging*).
- Er kan gekozen worden om een vervolging te beschrijven aan de hand van een bepaalde keizer, Nero bijvoorbeeld (Zie info 1).
- Een oude martelaarsakte doornemen en bespreken. (Zie info 2).
- Oude beschuldigingen, laster tegen christenen doornemen en bespreken. (Zie info 3).
- In een kerkhistorische atlas voor de eerste eeuwen relevante kaartjes opzoeken en bekijken.
- Fragment (vanaf 12’05’’) over vervolging bekijken van *2000 jaar Christendom*, DVD 1, aflevering 2 *Keten van de macht*.
- Gedeelte van DVD bekijken: Quo Vadis, ...
- Ingaan op vervolging van christenen in onze tijd. <http://www.opendoors.nl/>
- Foto’s van catacomben laten zien.
- Het symbool van de vis toelichten.

Week 3 Ontwikkelingen in de jonge Kerk

Toelichting

DS 1.6 Naast de hoofdstroom van de katholieke (= algemene) kerk ontstonden enkele stromingen die het evangelie op hun eigen, van de hoofdstroom afwijkende manier interpreteerden. We beperken ons tot de gnostische en docetische geschriften. Men vindt daaronder bijvoorbeeld het bekende Thomasevangelie. Deze geschriften zijn echter van latere datum dan de canonieke evangeliën, en zeggen ons dus niets over ‘wat Jezus nu werkelijk gedaan en gezegd’ zou hebben (zoals nogal eens gesuggereerd wordt in bepaalde media).

DS 1.7 Aanvankelijk was er nog geen vastgestelde canon. De kerk en leer van Marcion noopte de katholieke kerk tot bezinning hierover. Voor de vaststelling van de canon ging men na of het boek geschreven was door een van de apostelen of iemand die met hem in nauwe verbinding had gestaan en of het bij een vooraanstaande kerk of groep kerken in gebruik was.

Reeds in het NT wordt gesproken over opzieners, oudsten en diakenen. Van hieruit zal zich een kerkelijke hiërarchie ontwikkelen. De apostolische successie moest het doorgeven van de juiste interpretatie van het evangelie waarborgen. Geleidelijk aan vormt zich een priesterambt.

Bijbel

1 Joh.1:1-2 (tegen docetisme). 1 Tim.6:20 (tegen gnosis)
Ambten Kerk. 1 Kor.12:28-30; 1 Tim.3:1-10.

Suggesties

- Stukje lezen uit een gnostisch of docetisch geschrift en nagaan in welke zin dat afwijkt van de canonieke evangeliën of Handelingen. (Zie info 4).
- Ingaan op vergelijkbare opvattingen in onze tijd (Da Vinci Code, The Secret, ...)
- Een recent in de media besproken apocrief evangelie (of ander) bespreken.
- Ambten bij Apostolische Vaders vergelijken met die uit het Nieuwe Testament. (Zie info 5).

Week 4 Het hedendaagse jodendom

Toelichting

DS 2.1 – 2.3 Het hedendaagse jodendom kent verschillende stromingen. Naast orthodoxe en liberale joden zijn er ook niet-godsdienstige joden. Dit toont de leerlingen dat het jodendom niet uitsluitend als een godsdienst gezien mag worden. Het betreft ook een volk. Er is een verbondenheid tussen volk, land en religie. Voor zowel orthodoxe als liberale joden is het verbond dat God sloot met Abram van groot belang. De besnijdenis van de jongetjes getuigt hiervan. Eenmaal 13 jaar is een joodse jongen verantwoordelijk voor al zijn daden en doet hij zijn Bar-mitswa. De orthodoxen en de liberalen verschillen met elkaar van mening over de omgang met de Tenach en de Talmoed.

Bijbel

Gen. 12: 1-3; 17:1-14

Suggesties

- Het bekijken van foto's waarop iets typisch joods staat afgebeeld (C.Jongeneelen ea, *Jodendom – wegen van de tora*, p. 5).
- Opzoeken waar joden verspreid over de wereld wonen (idem, p. 8).
- Korte interviews met joodse jongeren lezen en de verschillende stromingen met elkaar vergelijken (idem, p. 6-7).
- Verschillen tussen een typisch joods geboortekaartje en andere geboortekaartjes zoeken (idem, p. 22).
- Fragment 7 *Bar Mitswa* van *Jodendom – wegen van de tora*, DVD 1 (11') bekijken.

Week 5 Joodse feesten en gebruiken

Toelichting

DS 2.4 en 2.5: We bespreken met de leerlingen de grote waarde van de Tenach in het jodendom, geven de structuur aan en laten hen het verschil ontdekken met onze indeling van het Oude Testament. De Talmoe kwam vanuit de Misjna tot stand na een lange mondelinge overlevering en helpt joodse gelovigen bij de praktische uitvoering van alle regels in de Tora. In hun dagelijks leven raadplegen zij een verkorte uitgave van een daartoe speciaal samengesteld handboek (*De gedekte tafel*). Hierin vinden zij ook hoe de sabbat te vieren en welk belang de synagoge heeft. Voor het bespreken van de belangrijkste feesten (Pesach, Wekenfeest en Loofhuttenfeest) kunnen we dankbaar gebruik maken van prachtig beeldmateriaal.

Suggesties

- Bijbelgedeelte over sabbat en feesten lezen, bijv. Exodus 23:14-17
- De inrichting van een synagoge en een kerk met elkaar vergelijken.
- Fragment 3 *De sabbat* (13') en 10 *Joodse feesten* (8') van *Jodendom – wegen van de tora*, DVD 1 (11') bekijken.
- Joodse leer-verhalen combineren met betekenissen (Opdracht in *Jodendom – wegen van de tora*, pp. 16-17).
- 'De Joden van Antwerpen' VRT-programma (video)

Week 6 De Joodse tragedie

Toelichting

DS 2.6 – DS 2.8 We zien in het NT hoe joden en christenen uit elkaar groeiden en staan kort stil bij de redenen hiervoor. Toen de joden-christenen zich distantiëerden van de Joodse opstand tegen de Romeinen in 67-70, zorgde dat voor verdere verwijdering tussen beide groepen.

De verdere geschiedenis van het jodendom belichten we vooral vanuit het antisemitisme waaronder joden geleden hebben. Inleidend definiëren we 'antisemitisme', waarbij mogelijk enkele hedendaagse voorbeelden worden gegeven (als het kan inspelen op de actualiteit).

Al heel vlug zijn er anti-joodse sentimenten bij de leiders van de kerk, bij kerkvaders zoals Hiëronymus en Augustinus. Vanaf de keizers Constantijn en Theodosius worden ook wetten uitgevaardigd die joden discrimineren. Ook in de middeleeuwen zijn er anti-joodse wetten. Toch heeft men de joden nodig vanwege hun expertise in handel en geldzaken. (In de moslimwereld, in het Oosten en later in Spanje, hadden de joden het relatief goed). Vanaf de kruistochten gaat het de joden in het christelijke Westen slechter af. Zelfs de inquisitie, bedoeld om ketters binnen de kerk te berechten, verbrandde joodse boeken en vervolgde joden. Luther hoopte aanvankelijk de joden voor zijn reformatie te winnen, toen dat niet gebeurde stelde hij zich bepaald vijandig op tegenover hen. Nog later komen nationalisme en pseudowetenschappelijke rassentheorieën op waarbij joden werden gezien als een minderwaardig *ras*.

DS 2.9 Het verhaal van de staat Israël vangt aan met Herzl en het zionisme. Er wordt uitgelegd wat zionisme is. In grote lijnen wordt de ontstaansgeschiedenis van het land verhaald tot het ontstaan in 1947. Er wordt uitgebreider aandacht gegeven aan de Holocaust ('sjoah'). Die zorgde er enerzijds voor dat meer joden Palestina als een nieuw beloofd land

gingen zien, maar ook dat christenen zich vragen gingen stellen bij hun eeuwenlange antisemitische geschiedenis.

Bijbel

Verwijdering tussen joden en joden-christenen: Hand. 6:8-15; 8:1-4; 11:19-21.

Suggesties

- Bespreken van de redenen van het uiteengaan van joden en christenen.
- Opzoeken in woordenboek: ‘antisemitisme’
- Enkele uitspraken bekijken van kerkvaders over joden (Zie info 6)
- Een versie van het ‘bloedsprookje’ bespreken. Daarbij prenten van glasramen in St. Michiels kathedraal te Brussel bekijken. Zie bronvermelding: L. Dequeker en: http://www.cathedralestmichel.be/nl/cult_archi_miracle.php?lang=nl (Zie info 7). Verder in W. Keller, ... *En zij werden verstrooid*, 165, 232-235 en ook 215-226.
- Stukje lezen over Luthers geschrift ‘Over de joden en hun leugen’ (Zie info 8).
- Termen ‘holocaust’ en ‘sjoah’ verklaren.
- Foto’s van de Holocaust.
- Fragment lezen uit Herzls ‘De Jodenstaat’ (Zie info 9).
- Enkele van de volgende fragmenten bekijken: fragment 11 *De ontzagwekkende dagen* (10’), 12 *Antisemitisme* (22’), 13 *Dreyfus en Herzl* (14’) en 14 *Joden in Europa (1900-1945)* (19’) van *Jodendom – wegen van de tora*, DVD 1 (11’).

4. Didactisch materiaal en bronnen

Kerkgeschiedenis

T. Dowley (red.), *Handboek van De geschiedenis van het Christendom*, Den Haag 1979.

N.K. van den Akker & P.J.A. Nissen, *Wegen en dwarswegen, de geschiedenis van tweeduizend jaar christendom in hoofdlijnen*, Meppel 2009.

D. Praet, *De God der goden: De christianisering van het Romeinse Rijk*, Kapellen Kampen 1995.

Eusebius’ Kerkgeschiedenis: Vertaald, bewerkt en van aantekeningen voorzien door dr. Chr. Fahner, Zoetermeer 2000. (o.a. over martelaren).

C.Jongeneelen ea, *Christendom – wegen van navolging*, Baarn 2004, Hfdt. 2 ‘Sekte wordt staatsgodsdienst’.

DVD 2000 jaar Christendom, Aflevering 1 – 2,

T. Dowley, *De Atlas van de bijbel en de geschiedenis van het christendom*, Heerenveen, 1997

Jodendom

C.Jongeneelen ea, *Jodendom – wegen van de tora*, Baarn 2003 (Nijgh en Versluys) met bijbehorende fragmenten op DVD

Idem in *Van horen zeggen, wereldgodsdiensten*, cd-rom met extra docentenmateriaal.

DVD1 *Jodendom in Religions of the World*, 2009

P. Boersema ea., *Christenen verkennen andere godsdiensten in West-Europa*, Zoetermeer 2009

www.cicb.be (Joods museum voor deportatie en verzet)

www.fjo.be (Forum Joodse Organisaties)

www.jhm.nl (Joods Historisch Museum)

www.nik.nl (Organisatie van Joodse Gemeenten – Nederlands Jodendom)

W. Keller, ... *En zij werden verstrooid onder alle volken: De geschiedenis van het joodse volk na het bijbelse tijdvak*, Kampen.

T. Herzl, *De Jodenstaat: Met een nawoord van Isaac Lipschits*, Amsterdam 2004.

L. Dequeker, *Het sacrament van mirakel: Jodenhaat in de Middeleeuwen*, Leuven 1999.

Infomateriaal

Hier wordt tekstmateriaal geboden dat kan gebruikt worden. Het is zeker niet de bedoeling alles te gebruiken, er moet een keuze gemaakt worden. Meestal worden ook enkele vragen bijgevoegd wat de leerling moet helpen de tekst aandachtig te lezen en erover te reflecteren.

Info 1 - Vervolgingen.

Nero (37-68) betichtte de christenen de brand van Rome te hebben aangestoken. Zo wilde hij het gerucht ontkrachten dat hij dat zélf had gedaan. Het verslag wordt gedaan door Tacitus (56-117), een Romeins consul en historicus, die in zijn *Annalen* verslag doet van de regeringsdaden van enkele Romeinse keizers. Vragen die bij de tekst gesteld kunnen worden zijn: toon aan dat Tacitus geen sympathie heeft voor de christenen; toon aan dat hij daarin niet alleen staat; hoe wordt het geloof van de christenen genoemd?

Om de geruchten tegen te gaan, arresteerde en martelde Nero een aantal mensen die algemeen gehaat werden om hun gedrag. Christenen werden ze genoemd. De stichter van deze sekte, Christus, was ter dood gebracht door de stadhouder van Judea, Pontius Pilatus, toen Tiberius keizer was. Hun afschuwelijk bijgeloof was een tijdlang onderdrukt, maar kwam juist toen weer naar voren, niet alleen in Judea maar ook in Rome, de stad die immers alle soorten onverkwikkelijke activiteiten aantrekt. Eerst werden de mensen opgepakt, van wie bekend was dat zij christenen waren. Op grond van hun informatie werden honderden anderen gearresteerd, meer om hun asociale geloof dan omdat zij branden gesticht zouden hebben. In hun sterven werden ze nog belachelijk gemaakt. Met de huiden van wilde dieren werden zij overdekt en zo door honden in stukken gescheurd. Anderen werden gekruisigd of verbrand. Toen de duisternis inviel, brandden zij als fakkels in de nacht. Nero zette zijn eigen tuinen voor dit spektakel open. Het gevolg was dat, hoewel zij zich inderdaad schuldig maakten aan deze religie en daarom de dood verdienden, het volk met hen te doen kreeg. Want het ging beseffen, dat zij afgemaakt werden niet om het algemene belang maar om de waanzinnige verlangens van één mens te bevredigen. Tacitus, *Annalen* 15:44. T. Dowley (red.), *Handboek van De geschiedenis van het Christendom*, Den Haag 1979, 71.

Info 2 - Martelaren.

In de eerste drie eeuwen van onze jaartelling vonden een aantal vervolgingen plaats. De oorzaak daarvan lag o.a. bij de weigering van christenen offers te brengen aan de goden. Als die goden zich tekort gedaan voelden, lieten zij wel eens hun wrevel blijken door misoogsten of natuurrampen op de mensheid af te sturen. Zo werden die 'atheïstische' christenen beschuldigd van onheil. Hieronder volgen een aantal passages uit het 'Martelaarschap van Polycarpus', dat men dateert op 150 n.Chr. Polycarpus (69-156) was bisschop van Smyrna. Wat het 'genius' van de keizer is, moet kort uitgelegd worden. Vragen die bij de tekst kunnen gesteld worden zijn: waarmee dreigt de proconsul? Vind je dat Polycarpus ook dreigt? Wat bedoelt Polycarpus met 'deel krijgen aan de beker van Christus'?

Hij kwam naar voren. De proconsul vroeg hem of hij Polycarpus was. Hij bevestigde dit. Toen probeerde de ander hem over te halen. 'Denk toch aan uw leeftijd', riep hij uit en hij voegde eraan toe, wat zij bij deze gelegenheden altijd naar voren brengen: 'Zweer bij de genius van de keizer, verander uw houding, roep uit: Weg met de

goddelozen!’ Maar Polycarpus keek met een strak gezicht naar de menigte in het stadion; hij hief zijn hand naar hen op, zuchtte, keek toen omhoog naar de hemel en riep: ‘Weg met de goddelozen!’ De gouverneur drong verder bij hem aan: ‘Zweer en ik zal u loslaten; laster Christus!’ ‘Al zesentachtig jaar dien ik hem’, antwoordde Polycarpus. ‘hij heeft me nooit benadeeld; hoe zou ik nu de koning kunnen lasteren die mij verlost heeft?’ ‘Ik heb wilde dieren’, zei de proconsul, ‘Als u uw houding niet verandert, laat ik ze op u los.’ ‘roep ze maar’, antwoordde de oude man. ‘We kunnen toch niet van gedrag veranderen, als het een verandering van beter naar slechter betekent? Maar het is wel de moeite waard van wreedheid naar gerechtigheid over te gaan.’ ‘Als u zo weinig moeite met de wilde dieren hebt’, reageerde de gouverneur, ‘dan zal ik u met vuur ombrengen, tenzij u nog uw houding verandert’. Polycarpus antwoordde: ‘Het vuur waarmee u dreigt, brandt maar een tijdje, maar er is een vuur waarvan u niets weet, het vuur van de eeuwige straf, het vuur dat voor de goddelozen klaargemaakt wordt. Maar waarom aarzelt u nog? Doe wat u wilt...’

De proconsul stond verbijsterd. Hij zond een heraut naar het midden van de arena, die driemaal moest roepen: ‘Polycarpus heeft bekend dat hij een christen is’. Een donderend geschreeuw klonk op. Iedereen riep dat Polycarpus levend verbrand moest worden. Toen de brandstapel klaar was, bad Polycarpus: ‘O Vader van uw geliefde en gezegende zoon, Jezus Christus, door wie wij U hebben leren kennen, God van het hele geslacht van de rechtvaardigen die in uw tegenwoordigheid leven, ik zegen U omdat U mij waardig bevonden hebt voor deze dag en dit uur, dat ook ik deel mag hebben aan de beker van Christus, aan de opstanding van lichaam en ziel in de onsterfelijkheid die een gave is van de Heilige Geest...’ toen hij zijn gebed beëindigd had, werd het vuur aangestoken; een grote vlam schoot omhoog. T. Dowley (red.), *Handboek van De geschiedenis van het Christendom*, Den Haag 1979, 81.

Opmerkelijk is dat de christenen zelf het martelaarschap zagen als middel om de eigen zonden uit te wissen.

Door het oog gericht te houden op de genade van Christus verachtten zij de martelingen van deze wereld en in één uur kochten zij zich vrij van de eeuwige straf. Het vuur van de meedogenloze folteraars was voor hen koud, want zij hadden voor ogen het eeuwige vuur, dat nooit gedoofd wordt, te ontvluchten. Met de ogen van het hart hielden zij de blik gericht op de zegeningen die bewaard worden voor de standvastigen en die geen oor gehoord heeft en geen oog gezien heeft en die in geen mensenhart zijn opgekomen. (Polyc.2:3). J.J. Bremmer & J. den Boeft, *Martelaren van de oude kerk: bewaarde documenten van de christenvervolging tot circa 300 na Christus*, Kampen 1988 (reeks: Na de Schriften, 4), 17.

Eusebius van Caesarea (263-340) is vooral bekend door zijn ‘Kerkgeschiedenis’. Daarin beschrijft hij ook het leven van de kerkvader Origenes (185-253). Als Origenes zeventien jaar oud is, komt zijn vader om door christenvervolgingen. Zelf verlangt Origenes ook naar het martelaarschap. Mogelijk vragen: wat vind je van de wens van Origenes een martelaar te worden? Wat vind je van de brief die Origenes naar zijn vader schreef? Dit gedeelte leent zich uitstekend om gewoon te vertellen i.p.v. te lezen.

6.2 ... De jeugdige Origenes werd zo in zijn ziel gegrepen door verlangen naar het martelaarschap, dat hij bijna te dicht bij het gevaar kwam en zich toen al, voorthollend, in de strijd wilde mengen. 4 Het had maar weinig gescheeld of zijn jonge leven was toen al geëindigd; maar Gods hemelse voorzienigheid, die het welzijn van velen beoogde, zorgde ervoor, dat aan zijn drang om mee te doen een halt werd toegeroepen; dat gebeurde door tussenkomst van zijn moeder. 5. Eerst probeerde zij

hem tegen te houden met smekende woorden, door hem haar moederlijke zorg voor hem steeds weer voor te houden; maar ze zag dat hij des te meer erop gebeten was om ook te gaan toen hij hoorde dat zijn vader was gevangen genomen en in de kerker gezet; hij werd toen helemaal in beslag genomen door de wens om ook martelaar te worden; zijn moeder wist hem gedwongen thuis te houden door al zijn kleren te verstoppert. 6. Hij zag toen dat hij zo niet verder kon; maar zijn ijver was veel groter dan zijn leeftijd deed vermoeden en hij kon zijn wens hoe dan ook niet van zich afzetten; hij schreef daarom een opwekkende brief aan zijn vader over het martelaarschap en bemoedigde hem zeer door te schrijven: Pas op, dat u ter wille van ons niet van gedachten verandert. Dit voorval moet wel opgeschreven worden; want het is het eerste teken van Origenes' jeugdige scherpzinnigheid en grote toewijding aan de godsdienst. *Eusebius' Kerkgeschiedenis: Vertaald, bewerkt en van aantekeningen voorzien door dr. Chr. Fahner, Zoetermeer 2000, 253-254.*

Het verlangen naar het martelaarschap vinden we ook in enkele brieven van Ignatius. Ignatius was bisschop van Antiochië in Syrië van 70 tot 107. In 110 werd hij tijdens een korte vervolging veroordeeld tot de dood *ad bestias* (door de beesten). Hij moest daartoe als gevangene de reis afleggen van Antiochië naar Rome. Op die reis schreef hij een aantal brieven. Hieronder twee gedeelten, een uit de brief van Ignatius aan de Tralliërs 4:1-2 en een uit zijn brief aan de Romeinen 5:2-3. Discussievragen kunnen gaan over dit verlangen naar martelaarschap.

Tral.4:1 Ik ben vol gedachten over God, maar ik betracht matiging, opdat ik niet door mijn trots verloren ga. Integendeel, ik moet bang zijn om te luisteren naar die mij ophemelen. Wie dat doen geven me zweepslagen. 2. Ik wil graag lijden, maar ik weet niet of ik het waardig ben. Mijn al te vurig verlangen mag niet voor ieder zichtbaar zijn, maar ik heb er des te meer tegen te vechten. Mij past zachtmoedigheid. Daarin gaat de heerser van deze wereld ten onder. A.F.J. Klijn, *Apostolische Vaders*, Deel 1, Kampen 1981, 94.

Rom.5:2. Ik verheug me op de beesten die voor me in gereedheid worden gehouden en ik bid dat ze het kort met me zullen maken. Ik zal ze ophitsen om me vlug te verslinden. Het zal anders gaan dan wanneer ze uit angst niet durven aanvallen. Als ze onwillig zijn en niet willen dan zal ik ze dwingen. 3. Vergeef me, ik weet wat het beste voor me is. Nu begin ik discipel te worden. Niets dat zichtbaar of onzichtbaar is moet zich voor me inspannen, opdat ik bij Jezus Christus kom. Vuur, kruis, gevecht met de beesten, breken van beenderen, ontwrichten van ledematen, totale verbrijzeling van het lichaam, wrede kwellingen van de duivel, laat ze maar komen, als ik maar bij Jezus Christus kom. A.F.J. Klijn, *Apostolische Vaders*, Deel 1, Kampen 1981, 98.

Info 3 - Oude beschuldigingen tegen christenen.

De satiricus Lucianus van Samosata (120-180), heeft het in zijn *De dood van Peregrinus* gemunt op de traditionele godsdienst en pseudo-filosofen. In een paragraafje gaat het ook over de christenen. Peregrinus is een cynische filosoof en oplichter die zich een tijdlang voordoet als christen. Binnen de kortste keren heeft hij een leidende positie in de kerk. Als hij voor zijn geloof wordt opgesloten, maakt hij veel winst door de geschenken die weduwen en oude vrouwen en christenen uit andere provincies hem opsturen. Mogelijke gespreksvragen: hoe wordt het martelaarschap van christenen hier geapprecieerd? Welk zwak punt wordt de christenen verweten? Sommige apostolische vaders waarschuwden de gelovigen niet te naïef te zijn en rondtrekkende 'profeten' niet zomaar te ontvangen. Bijv. over de apostel in Didachè

11:5: “Hij moet niet langer dan een dag blijven, zo nodig nog een. Als hij echter drie dagen blijft is hij een leugenprofeet. Als de apostel vertrekt moet hij niets meer meenemen dan brood totdat hij weer komt overnachten. Als hij geld vraagt, is hij een leugenprofeet.” A.F.J. Klijn, *Apostolische Vaders*, Deel 1, Kampen 1981, 252.

Het komt erop neer dat die arme stumperds het in hun hoofd hebben gehaald dat zij onsterfelijk worden en het eeuwige leven krijgen. Het gevolg is dat zij de dood verachten en zich in groten getale vrijwillig aangeven. Daarbij komt dat hun eerste wetgever hun heeft geleerd dat zij elkanders broeders moeten zijn, wanneer ze eenmaal over de schreef zijn gegaan door het geloof in de Griekse goden af te zweren, waarna zij die aan het kruis geslagen praatjesmaker zelf vereren en volgens zijn wetten leven. Daarom minachten zij al het aardse, onverschillig wat, en kennen zij slechts gemeenschappelijk bezit, ofschoon zij die leer op onzekere gronden hebben aanvaard. Iedere charlatan die zich bij hen aandient en iedere slimme rakker die profijt weet te trekken van deze situatie is dus al binnen de kortste keren boven jan doordat hij dit onnozele volk een rad voor ogen draait. Lucianus, *De ontmaskering van de charlatans: Veraald door H.L. van Dolen ingeleid en toegelicht door J-J Flinterman*, Amsterdam 1996, 60.

Bekend is ook de brief (uit 112) van Plinius aan keizer Trajanus (98-117). Plinius was gouverneur van de provincie Bytinië, waar steeds minder mensen naar heidense tempels gingen omdat velen christen waren geworden. Opgemerkt moet worden dat de weigering van deelname aan de staatscultus gezien werd als een staatvergriep. Vragen over de tekst: hoe kunnen christenen zich van de marteldood redden? Van welke ‘fouten’ beschuldigd Plinius de christenen? Zijn dat fouten? Wie zijn allemaal met het christelijk ‘bijgeloof’ besmet geraakt? Waaruit kon Plinius afleiden dat veel christenen van hun ‘dwaling’ konden worden afgebracht?

Het is mijn gewoonte, Heer, alle problemen waar ik niet uit kom, aan u voor te leggen. Want wie kan mij beter dan u goede raad geven? Ik weet niet wanneer christenen gestraft moeten worden en hoe zwaar die straffen moeten zijn.

Ook heb ik mij ernstig afgevraagd of ik in bepaalde gevallen onderscheid moet maken. Moet ik rekening houden met de leeftijd, of moeten jeugdigen gelijkgesteld worden met volwassenen? Moet ik christenen die berouw tonen, genade schenken? Moet ik mensen straffen, alleen omdat ze christenen zijn, of vanwege de misdrijven die ze begaan?

Voorlopig heb ik tegenover de christenen die bij mij werden aangebracht, het volgende gedaan. Ik heb hun gevraagd of ze christenen waren. Als ze dat toegaven, heb ik hun onder bedreiging met de doodstraf, een tweede en zelfs een derde maal dezelfde vraag gesteld. Wie ja bleef zeggen, heb ik laten terechtstellen.

Ik vond namelijk dat halsstarrigheid zonder meer moest worden bestraft, afgezien van de inhoud van hun geloof. Romeinse burgers die zich even dwaas aanstelden, heb ik op de lijst gezet voor transport naar Rome. Door mijn onderzoek nam het aantal gevallen toe. Ik kreeg van iemand die onbekend wilde blijven, een lijst met veel namen van christenen.

Sommigen ontkenden dat ze christen waren. Ik heb hun gevraagd de goden aan te roepen, wierook en wijn aan uw beeltenis te offeren en de naam van Christus te vervloeken. Als ze dat deden, heb ik hen weer naar huis laten gaan. Men zegt dat echte christenen zich nooit tot zoiets zullen laten dwingen.

Anderen zeiden eerst dat ze christen waren, maar ontkenden het later. Ook zij hebben allemaal uw beeld en de beelden van de goden aanbeden en Christus vervloekt. Zij verklaarden dat ze vroeger christenen waren geweest.

Hun fouten kwamen hier op neer, dat zij gewend waren op een vaste dag voor zonsopgang bij elkaar te komen. Zij zongen dan liederen, waarin Christus als God vereerd werd. Ze beloofden plechtig dat ze niet zouden stelen, moorden, echtbreuk plegen of hun woord van trouw breken. Daarna gingen ze uiteen en kwamen weer bij elkaar voor een eenvoudige maaltijd. Met dit alles waren ze opgehouden, nadat ik uw opdracht had uitgevoerd en een verbod op alle verenigingen had uitgevaardigd. Dat was alles wat ze bekenden. Daarom zag ik mij gedwongen twee slavinnen op de pijnbank te leggen en zo naar de waarheid te vragen. Ik vond niets anders dan een verkeerd en overdreven bijgeloof.

Daarom heb ik een verder onderzoek uitgesteld om u te raadplegen. Dat lijkt mij nodig, vooral wegens het grote aantal: mensen van alle leeftijden, uit alle lagen van de bevolking, mannen en vrouwen, worden beschuldigd en dat gaat zo maar door. Niet alleen de steden maar ook het platteland is met dit bijgeloof besmet. Toch geloof ik dat deze beweging gestuit en teruggedrongen kan worden. In elk geval staat het vast, dat tempels die bijna verlaten waren, weer worden bezocht, dat oude erediensten weer worden hervat en dat er weer vee geofferd wordt. Hieruit kan men afleiden, dat veel mensen van hun dwaling kunnen worden teruggebracht.

Antwoord van keizer Trajanus.

U hebt, mijn waarde Plinius, op de juiste manier gehandeld tegenover hen die als christenen bij u waren gebracht. Want het is niet mogelijk hiervoor algemene en duidelijke regels vast te stellen. De christenen moeten niet worden opgespoord. Als zij worden aangebracht en schuldig bevonden, moeten zij worden gestraft. Maar wie ontkent christen te zijn en dat aantoonbaar door onze goden te aanbidden, moet door zijn berouw vergiffenis krijgen. Lijsten van onbekenden echter mogen bij geen enkele aanklacht een rol spelen. Dat zou een zeer slecht voorbeeld zijn en niet iets van onze tijd. <http://members.casema.nl/vandriel/index/g/gaius.html>.

In *Octavius*, een geschrift van Minucius Felix (rond 200), wordt een fictief twistgesprek weergegeven tussen de christen Octavius en de heiden Caecilius. Beiden verdedigen hun religieus standpunt. Uit de aanklacht van Caecilius tegen het christendom het volgende gedeelte.

Aan geheime tekens herkennen ze elkaar. Ze hebben elkaar lief nog voor ze elkaar hebben leren kennen en ze nemen deel aan een soort 'godsdiens van de lust', zoals ik het zou willen noemen. Ze noemen elkaar 'broeder' en 'zuster', zodat we kunnen denken aan prostitutie en zelfs incest.

Ik hoor dat zij de kop vereren van een ezel, het meest onzedelijke beest, die voor hun - ik weet niet waarom - heilig is. Daarbij vereren zij iemand die voor zijn misdaden de doodstraf aan het kruis gekregen heeft. Dat kruishout is voor hun een voorwerp van hun cultus geworden. Het laat iets zien van hun misdadige aard: zij vereren wat zij verdienen.

Ook is er het verhaal van de inwijding van nieuwe christenen. Een baby wordt bedekt met deeg. De onnozele, nieuwe christen wordt uitgenodigd met een mes in het deeg te steken, omdat dat zagezegd vanwege het deeg toch geen kwaad kan. Zo doodt hij de baby en het bloed van de wonden likken zij bloeddorstig op.

Waarom toch doen zij zo hun best om alles in het donker te doen? Waarom verbergen zij hun daden? Wie goed doet, doet dat in het openbaar, alleen misdaden zijn geheim.

Waarom hebben zij geen altaren, geen tempels, geen alom bekende beelden, waarom laten zij zich niet in het openbaar horen? Is wat zij vereren dan zo aanstootgevend?

Maar kijk nu eens hier naar: een gedeelte van jullie (en nog wel het grootste én het beste gedeelte, zoals jullie zelf zeggen) lijdt gebrek, lijdt kou, wordt uitgemergeld door arbeid, door honger, en God staat dat toe, hij doet of hij het niet ziet, of hij wil of kan de zijnen niet helpen; dus is hij ofwel onmachtig ofwel oneerlijk.

Jullie wachten de dood in spanning af en jullie ontzeggen je alle fatsoenlijke genoegens: de schouwspelen bezoeken jullie niet, bij processies zijn jullie afwezig, op door de staat georganiseerde feestmalen zien wij jullie niet, jullie hebben een afkeer van wedstrijden ter ere van de goden, van spijsen of dranken waarvan een gedeelte aan de goden is geofferd, hebben jullie ook een afkeer - al zeggen jullie dat die goden niet bestaan! (Herkomst onbekend)

Een grafito uit de eerste eeuw leert ons veel over de receptie van het christendom in de antieke wereld. Het gaat hier om een spotprent. En juist daardoor laat de kunstenaar (?) ons delen in zijn appreciatie van datgene, waarmee hij de draak wil steken.

Afbeelding

<http://www.rkg.be/rkg6/page9/page46/page50/page50.html>

Brief aan Diognetes

Als tegenwicht voor al die negatieve uitspraken kan eventueel volgend gedeelte worden besproken, waarin een christen zijn geloof verdedigt. Rond 150 n.Chr. schreef een ons onbekende christen een brief aan een zekere Diognetes. In die brief legt hij uit wat christenen nu eigenlijk zijn. Er worden zoveel roddels over verteld, dat een en ander moet rechtgezet worden.

Het verschil tussen christenen en andere mensen ligt niet in nationaliteit, taal of gewoonten. Christenen wonen niet apart, spreken niet een speciaal dialect, houden er geen afwijkende levensstijl op na. Hun leer is niet het product van onderzoekende breinen; zij zijn niet zoals anderen aanhangers van een filosofische school. Al naar het lot dat bepaald heeft, wonen ze in Griekse of andere steden. Daar volgen zij, wat kleding, voedsel en dergelijke dingen betreft, de plaatselijke gebruiken. Maar tegelijkertijd vertoont hun gemeenschap verrassende en ongewone trekken. In hun geboorteland leven zij als vreemdelingen. Burgers in hun eigen stad ondergaan zij toch hetzelfde als wat buitenstaanders ondergaan. In den vreemde gedragen zij zich of zij er thuis zijn, thuis alsof zij er vreemd zijn. Net als andere mensen trouwen zij en krijgen zij kinderen; alleen leggen zij die niet te vondeling. Wel delen zij met iedereen hun tafel, maar niet hun bed. Hoewel zij leven 'in het vlees', leven zij niet 'naar het vlees'. Hun dagen brengen zij op aarde door als burgers van het hemelrijk. Zij houden zich aan de voorgeschreven wetten maar overtreffen die nog. Zij houden van alle mensen en worden door allen vervolgd. Zonder dat men hen begrijpt, worden zij veroordeeld. Maar hoewel zij de dood moeten ondergaan, winnen zij het leven. Ze zijn arm maar slagen erin velen rijk te maken. Van alles komen zij tekort en kennen toch overvloed. Zij worden gesmaad maar juist de smaad doet hun eer toenemen. Zij blijven rein, ook

al worden zij zwartgemaakt. Als zij bespot worden, zegenen ze. Wanneer zij smadelijk behandeld worden, blijven zij toch de anderen met respect bejegenen. Terwijl zij goeddoen, worden zij als boosdoeners gestraft. Maar ook als zij gestraft worden, verheugen zij zich, alsof zij nieuw leven ontvangen. Door de joden worden zij als ketters behandeld, door de Grieken vervolgd; toch weet niemand een gegronde reden voor deze haat. Samengevat, wat de ziel voor het lichaam is, zijn christenen voor de wereld. De ziel heeft zich door alle delen van het lichaam verspreid; zo bevinden de christenen zich in alle steden van de wereld. Hoewel de ziel zich in het lichaam bevindt, behoort hij er niet toe. Zo zijn de christenen in de wereld zonder van de wereld te zijn. T. Dowley (red.), *Handboek van De geschiedenis van het Christendom*, Den Haag 1979, 69.

Info 4 - Gnostische en docetische geschriften.

Een gnostisch geschrift is het evangelie van Filippus (2^e eeuw). Hierin lezen we dat Jezus steeds vergezeld was van drie vrouwen: zijn moeder, zijn zuster en Maria Magdalena. Deze laatste wordt als een bijzondere leerlinge van Jezus voorgesteld. Dit kan een interessant gedeelte zijn voor hen die geloven in de fictie van Dan Brown, dat Jezus en Maria Magdalena de liefde bedreven en dat de kerk uit machtshonger de echte Jezus voor ons verborgen heeft gehouden. Brown beroept zich onder anderen op dit Evangelie van Filippus.

Drie vrouwen trokken altijd met de Heer op: Maria, zijn moeder, zijn zuster en Maria Magdalena, die zijn metgezellin wordt genoemd. Want zowel zijn zuster als zijn moeder als zijn gezellin heetten Maria. (Fil. 25).

Jezus hield op een andere wijze van Maria dan van de andere leerlingen, en hij kuste haar vaak. De overige leerlingen zagen hoe hij van Maria hield en vroegen hem: ‘Waarom houdt u meer van haar dan van ons allemaal?’ De Heer antwoordde hun met de woorden: ‘Waarom houd ik niet van jullie zoals van haar? Wel, als een blinde en iemand die kan zien samen in het donker zijn, verschillen ze niet van elkaar. Maar als het licht wordt, zal de ziende het licht zien en de blinde in het donker blijven. (Fil. 46).

J; Slavenburg, W. Glaudemans, *De Nag Hammadi Geschriften: Een integrale vertaling van alle teksten uit de Nag Hammadi Codices en de Berlijnse Codex*, Deventer 2004 326, 333.

Uitleggen: “Hij kuste haar vaak”. Met op de mond kussen wordt waarschijnlijk het overdragen van geheime kennis (gnosis) bedoeld. Maria is de ziende (door kennis), de blinden ontberen de kennis. ‘Kussen’ is symbolische taal voor overdracht van kennis, niet het uiten van romantische liefde.

In een ander gnostisch geschrift, ‘Tweede Verhandeling van de Grote Seth’, komt een docetische paragraaf voor over Jezus, die slechts in schijn gekruisigd werd (VII:2:56). Jezus neemt daarbij de gedaante aan van Simon van Cyrene, terwijl hij zelf lachend toekijkt om het onbegrip van de omstanders.

Ja, ze hebben mij gezien, ze hebben mij een straf opgelegd, maar het was een ander, hun vader. Hij die de gal en de azijn dronk, ik was het niet. Ze sloegen mij met een rietstengel, maar het was een ander. Die het kruis op zijn schouder droeg, was Simon. Het was een ander op wie zij de doornenkroon zetten. Maar ik verheugde mij in de hoogte, boven al de rijkdom van de archonten, en het zaad van hun dwaling en hun ijdele roem, en ik lachte om hun onwetendheid. J; Slavenburg, W. Glaudemans, *De Nag Hammadi Geschriften: Een integrale vertaling van alle teksten uit de Nag Hammadi Codices en de Berlijnse Codex*, Deventer 2004 326, 795-796.

Een docetisch geschrift is Handelingen van Johannes (vermoedelijk rond 200). “Opvallend is in deze handelingen een lange verhandeling over het aardse leven van Jezus in hoofdstuk 87 tot 105. Johannes vertelt daar dat Jezus tijdens zijn leven op aarde een onstoffelijk lichaam droeg en dat hij tijdens de kruisiging niet zelf heeft geleden maar slechts zijn lichaam.” A.F.J. Klijn, *Apokriefen van het Nieuwe Testament*, Kampen 1985 – deel 2, 9. Eventueel kan vergeleken worden met het lijdensverhaal in de canonieke evangeliën en zeker 1 Joh.1:1-2.

93. Nog een ander voorbeeld van zijn [Jezus'] glorie zal ik vertellen, broeders: Soms wanneer ik hem wilde pakken stootte ik op een vast lichaam, van vlees en bloed, maar andere keren wanneer ik hem betastte was zijn substantie onstoffelijk en zonder het karakter van een lichaam, alsof het helemaal niet bestond. [...] Ik wilde vaak, wanneer we met hem onderweg waren, kijken of zijn voetafdruk op de aarde verscheen, want ik zag hem als het ware opgetild van de grond. Maar ik heb nooit iets gezien. [...]

97. Geliefden, nadat de Heer zo met ons gedanst had, ging hij weg. En als mensen die verdwaald waren en overmand door de slaap, vluchtten we alle kanten uit. Toen ik hem zag lijden, hield ik het niet uit, maar vluchtte naar de olijfborg en weende over wat hem was overkomen. Er toen hij op vrijdag op het zesde uur aan het kruis gehangen werd, was er duisternis over de gehele aarde gekomen. En mijn Heer stond in het midden van de spelonk en verlichtte me en zei: ‘Johannes, voor de menigte daar beneden in Jeruzalem wordt ik gekruisigd en doorstoken met lansen en staven en drink ik gal en azijn. Ik spreek tot je en luister naar wat ik zeg. Ik heb je ingegeven naar deze berg te gaan, opdat je zult horen wat een leerling moet vernemen van zijn leermeester en een mens van God. 98. Toen hij dat gezegd had liet hij me een lichtend kruis zien dat stevig verankerd was en op het kruis was een grote menigte die veelvormig was. [...] 99. Dit is het kruis dat het Al stevig heeft verankerd door het Woord en dat afgegrensd heeft wat geworden is en wat van anderen is en dat vervolgens ook, één zijnde, alles bevestigd heeft. Dit is niet het houten kruis dat je zult zien als je hier nu vandaan gaat. Ook ik ben het niet die aan het kruis hangt die je niet ziet, maar van wie je alleen de stem hoort. Ik ben het niet waarvan men het dacht, daar ik niet ben die ik voor velen ben. Maar wat er over me zullen zeggen is laag en mij niet waardig.

Apokriefen van het Nieuwe Testament: Vertaald, ingeleid en toegelicht onder eindredactie van Dr. A.F.J. Klijn, Kampen 1985 – deel 2, 25-26, 28-29.

Info 5 - Ambten.

Een woordje uitleg voor de leerkracht. In de vroege gemeente bestonden enkel de kring van de twaalf apostelen en de zeven oudsten (al wordt de term *oudsten* in Hand.6:1-7 niet gebruikt) die onder handoplegging hun functie toebedeeld kregen. Al spoedig werden met ‘apostelen’ allen aangeduid die het evangelie verkondigen en kerken stichten en leiden (Paulus bijv.). Het woord ‘priester’ (*hiereus* - in de zin van offerpriester) wordt in het N.T. niet gebruikt in de context van de gemeente. Het woord ‘oudste’ (*presbuteros* > presbyter) wordt in het N.T. gebruikt voor joodse ‘oudsten’ (die aan het hoofd stonden van de joodse gemeente en onder handoplegging tot die taak ingezegend werden) en voor christelijke ‘oudsten’. Zij worden gekozen door de gemeente (Hand.14:23). Er wordt nog *geen* verschil gemaakt tussen ‘oudsten’ en ‘opzieners’ (*episkopos* > bisschop - Tit.1:5-8). Daarnaast waren er ook profeten en evangelisten, leraars, e.a. (zie 1 Kor.12:28), zonder dat die in een duidelijke structuur geplaatst zijn.

Historisch kan niet aangetoond worden dat bisschoppen (*episkopoi*, opzieners) in directe zin de opvolgers van de twaalf apostelen zijn door een ononderbroken reeks van handopleggingen (de zgn. successieketen). Wel is het zo dat de presbyters/bisschoppen na enige tijd nog de enige kerkleiders zijn, profeten en leraren zijn dat niet langer. Er begint zich ook een

scheiding af te tekenen tussen de leiding, de ‘clerus’ en de gewone gelovigen, de ‘leken’. (Met het woord *kléros* duidt men de kerkelijke ambtsdragers aan, in tegenstelling tot het volk, *laos* > *laici*). Bij Ignatius vinden we voor het eerst een duidelijk onderscheid tussen bisschop, presbyter en diaken met de vermelding dat het avondmaal of de eucharistie eigenlijk niet goed zonder bisschop kan gevierd worden. In het Oosten krijgen we een ontwikkeling van het monarchale episcopaat: één bisschop voor één stad, later van de stad met de streek daar omheen (diocees). Vanaf 150 vinden we dat ook in het Westen. De scheiding tussen clerus en leken zet zich door.

Samen met de vastlegging van de canon en de ontwikkeling van de eerste geloofsregels (waarover meer in periode 3), wordt het bisschopsambt nu een leeraamt. Bisschoppen zijn de hoeders van de juiste apostolische leer, die zij via een ononderbroken geachte successie hebben doorgekregen. Het onderscheid met presbyters wordt groter.

In de derde eeuw wordt het avondmaal steeds meer als offerplechtigheid verstaan, waarbij de bisschop de functie van priester krijgt. Men zag de gedachtenisviering als een *present stellen* van Christus’ lijden en dood: ze geschieden dus opnieuw en de gemeente heeft er deel aan. Als Justinus (100?-165) een christelijke bijeenkomst beschrijft zegt hij nog eenvoudig dat brood en wijn worden binnengebracht en dat de voorganger daarover een dankzegging (= *eucharistie*) uitsprekt, waarna de diaken brood en wijn onder de gelovigen verdeelt. Hippolytus (170-235) en Tertullianus (155-223) gebruiken reeds priesterterminologie en leggen verband tussen priesters en het altaar (en het offer) maar geen van beiden ziet de eucharistie als een offer dat gebracht werd door priesters. Cyprianus (200-258) tenslotte brengt het priesterschap het duidelijkst in verband met de eucharistie. Hij zegt dat het offer van Christus, zijn eigen lichaam en bloed, door de priester geofferd wordt.

Verdere evolutie voor thema 3: Na Constantijn grijpt men voor de viering terug op elementen uit het Oude Testament: het ceremonieel, de priesterkleding en ook de inrichting van het kerkgebouw, waarin de symboliek van de joodse tempel kan herkend worden. Het is pas bij Luther (4^e jaar, thema 2) dat er kritiek komt op het misoffer, dat men van de offergedachte bij de avondmaalsviering afstapt, en dat het hiërarchisch priesterschap verdwijnt.

Ignatius schrijft over ambten het volgende. Men kan dit gedeelte eventueel vergelijken met teksten uit het N.T., bijv. 1 Tim.3:1-10. Welke zijn de verschillen, ook ten opzicht van de Didachè, een kerkorde uit begin 2e eeuw.

Uit de brief aan de Smyrnaeërs (8:1-9:1)

Leeft allen in navolging van de bisschop, zoals Jezus Christus de Vader volgde. Doet dit ook ten opzichte van het college van oudsten, zoals het tegenover de apostelen betaamt. Hebt eerbied voor de diakenen zoals u dat hebt voor het gebod van God. Laat niemand, wat kerkelijke zaken aangaat, iets doen buiten de bisschop om. Slecht die viering van de eucharistie is betrouwbaar te beschouwen die onder leiding van de bisschop of degen die hij dat toevertrouwt, plaats vindt. Waar de bisschop verschijnt daar moet het volk zijn. Net zoals waar Christus is de katholieke kerk aanwezig is. Zonder bisschop is het niet geoorloofd te dopen of een liefdemaal te vieren. Wat hem goeddunkt is ook welgevallig aan God. Zo is alles wat u doet zeker en betrouwbaar. IX.1. ... Het is goed zowel God als de bisschop te erkennen. Wie de bisschop eert wordt door God geëerd. Wie iets doet zonder kennis van de bisschop dient de duivel. A.F.J. Klijn, *Apostolische Vaders*, Deel 1, Kampen 1981, 109-110.

Didachè

XV.1. Kiest daarom voor uzelf opzieners [bisschoppen] en diakenen, die de heer waardig zijn, zachtmoedige mensen, niet geldzuchtig, waarheidslievend en beproefd.

Zij toch verrichten de dienst voor u en die dienst is die van profeten en leraren. 2. Minacht hen niet, want ze zijn geëerd bij u evenals de profeten en leraren. A.F.J. Klijn, *Apostolische Vaders*, Deel 1, Kampen 1981, 225.

Info 6 – Kerkvaders over joden

Hieronder twee passages uit: A.Th. Koot en anderen, *Naderen om te horen*. Mogelijke vragen: Wat vindt Hiëronymus van de joden en hoe moeten christenen op hen reageren? Wat vindt Augustinus over het 'eigendomsrecht' van het Oude Testament?

Hiëronymus (347-419). Deze geleerde is vooral bekend om zijn werk als bijbelvertaler. Hij vertaalde de Bijbel vanuit het Grieks en Hebreeuws in het Latijn. Zijn Latijnse vertaling van de bijbel wordt 'de Vulgata' genoemd. Om zijn werk zo goed mogelijk te doen, woonde hij jarenlang in Betlehem en kwam zodoende veel in Jeruzalem. Vaak zag hij dan joden staan bij de klaagmuur, gebogen en biddend. Hij ziet ze staan in grote getale, stakkerig en angstig. Hiëronymus echter kent geen spoor van medelijden of begrip. Hij schrijft: 'Je kunt aan hun hele uiterlijk wel zien, dat Gods toorn op hen neerkomt. De ongelukkigen verdringen zich op de plaats, waar onze Heer Jezus is opgestaan en waar het kruis van de overwinning schittert. Als ongelovigen treuren ze daar over de puinhopen van de tempel. Maar medelijden verdienen ze niet'. En dat de christenen inderdaad geen medelijden hebben gehad, dat heeft de geschiedenis wel bewezen.

Augustinus (354-430). Hij wordt de grootste kerkleraar van het Westen genoemd. Hij was geboren als zoon van een voornaam geslacht van regenten. Zijn mening omtrent de joden echter was niet al te best. Toch heeft zijn mening eeuwenlang de kerk beheerst. Iemand als Augustinus sprak je niet zomaar even tegen. In het kort komt de mening van Augustinus hierop neer: 'De joden hebben Christus niet aanvaard als de Messias en de zoon van God. Daarom is de uitleg door de joden van het Oude Testament pervers. De boeken behoren hen niet meer toe. Ze lezen ze blind en zingen ze doof. Omdat de joden de Messias hebben verworpen, heeft God het volk verworpen. De kerk is nu het uitverkoren volk en de jood is vervloekt. En alles wat vervloekt is, daar kun je ook alles mee doen. De joden komt geen echte plaats toe in de gemeenschap; ze zijn rechteloos, uitgestoten paria's. Het joodse volk heeft het kaïnsteken op het voorhoofd vanwege de broedermoord op Jezus Christus. A.Th. Koot en anderen, *Naderen om te horen, Bijbelcatechese, deel 3*, Hilversum 1986, 160-161.

Info 7 – Beschuldiging van hostieschennis

De situatie van de joden verslechterde in de 14e eeuw in Europa. Zo werden joden in Brussel beschuldigd van het ontwijden van hosties. Volgens het verhaal stalen joden hosties uit de Sint Katelijnekerk te Molenbeek om ze in de synagoge te Brussel met dolken te doorsteken, op goede vrijdag 1370 en zo Jezus weer te doen lijden. De hosties begonnen te bloeden, waarop men ze, enigszins in paniek, wilde verbergen. Het gebeuren werd echter verraden en kwam de pastoor van de Kapellekerk ter ore. De hosties kwamen bij hem in de kerk terecht. Feit is dat de joden – men denkt zes in getal – werden aangehouden en gevangen gezet, gemarteld en ter dood veroordeeld (levend verbrand). In 1402 werden de bloedende hosties officieel erkend als mirakel. In de Sint Michielskathedraal vind men het verhaal afgebeeld in 10 glasramen. In 1967 vroeg de joodse gemeenschap om verwijdering van de afbeeldingen, wat werd geweigerd, maar er werd wel een bronzen plaat aangebracht ter verontschuldiging.

Boven: doorsteken van hosties, onder links: stelen van de hosties.

Boven rechts. “Afbeelding van het beweerde doodsteken van hosties, waarvan de Joden in 1492 in Sternberg beschuldigd werden. De onstellende beschuldigingen werden in geïllustreerde vlugschriften overal verspreid en ook op schilderijen en kerkraden afgebeeld”.

W. Keller, ... *En zij werden verstrooid onder alle volken: De geschiedenis van het joodse volk na het bijbelse tijdvak*, Kampen, 165.

Info 8 – Luther over de joden

In theologisch opzicht waren (o.a.) twee dingen voor Luther erg belangrijk. Ten eerste: het Oude Testament kon alleen juist gelezen worden als een verwijzing naar en voorafschaduw van Christus. Dit is voor Luther zo evident dat als joden dit niet inzien, hieruit volgens hem duidelijk hun kwade wil blijkt. Ten tweede: de wet van het oude verbond, die als doel had de mens aan te tonen dat hij uit zichzelf geen gerechtigheid kan verdienen (hij kan de wet toch niet houden), heeft plaats gemaakt voor het evangelie, waarin de gelovige uit genade gerechtvaardigd wordt. De joden blijven volgens Luther echter vasthouden aan het werken aan eigen gerechtigheid door de wet na te volgen. Aanvankelijk hoopt Luther enige joden voor het christendom (in de vorm van de Reformatie) te winnen en neemt hij het voor hen op tegen christenen. Hieronder twee passages uit zijn *Dass Jesus Christus ein geborner Jude sei* (1523).

Daarom is het woeden van enige christenen te veroordelen, die menen dat zij God een dienst bewijzen door de Joden op de meest hatelijke wijze te vervolgen, in alles het slechtste van hen te denken en hen in hun bewenenswaardige ongeluk ook nog met de grootste hoogmoed en verachting bespottelijk te maken. (...) Ze houden hen ook af van het christendom. Wie zou immers tot onze godsdienst willen overgaan als hij ziet en hoort hoe hij als vee door ons bejegend wordt? R. Süß, *Luthers Theologisch Testament: Over de joden en hun leugens*, Amsterdam 2006, 52.

Luther maakt ook komaf met de bloedsprookjes die hij ‘Narrenwerk’ noemt hij deze christelijke fabels.

Als ik een Jood was en ik had meegemaakt welk een plompheid en grofheid het geloof van de christenen regeren, ik zou liever een zwijn dan een Christen zijn. R. Süß, *Luthers Theologisch Testament: Over de joden en hun leugens*, Amsterdam 2006, 84.

Maar als de joden zich niet bekeren horen we een heel ander geluid bij Luther. Luther ziet in hen de verstokte Godmoordenaars waarvoor Christenen op hun hoede moeten zijn. In zijn *Von den Juden und ihren Lügen* (1543) noemt hij een aantal maatregelen tegen de joden. Het gaat hierbij niet om individuele acties die mogen ondernomen worden, maar om acties vanuit de overheid. Hieronder volgen een aantal passages.

Ten eerste moet men hun synagogen of scholen in brand steken en wat niet wil branden moet men met aarde overdekken. (...) Dit moet men doen ter ere van onze Heer en de christenheid, opdat God ziet dat wij christenen zijn en zulk publiekelijk gelieg, gevloek en gelaster over zijn zoon en zijn christenen niet hebben geduld en hebben ingewilligd. (...)

Ten tweede ook hun huizen afbreken en verwoesten. Want daar binnen doen ze hetzelfde als in hun scholen.

Ten derde moet men hun al hun gebedenboeken en Talmoedleerboeken afnemen, waarin de genoemde afgoderij, leugens, vervloekingen en laster geleerd worden.

Ten vierde moet men hun rabbijnen op straffe van de dood verbieden voortaan nog te onderwijzen (...).

Ten vijfde moet men de Joden het vrijgeleide geheel ontzeggen en hun een straatverbod geven. (...) Ze moeten thuis blijven.

Ten zesde moet men hun het woekeren verbieden (...) Men moet hun al hun contanten afnemen. Sieraden van zilver en goud neme men in bewaring. Immers, alles wat zij

bezitten hebben ze gestolen, geroofd door hun gewoeker, omdat zij afgezien daarvan geen andere middelen van bestaan hebben. (...)

Ten zevende moet men de jonge, sterke Joden en Jodinnen dorsvlegels, bijlen, houwelen, schoppen, spinrokkens en spinnewielen ter hand stellen en hen hun brood laten verdienen in het zweet huns aanschijns (...) R. Süss, *Luthers Theologisch Testament: Over de joden en hun leugens*, Amsterdam 2006, 477-480.

Veel later, in de 20^e eeuw, zou Hitler een en ander in praktijk brengen. Hieronder een bekendmaking van de Duitse Evangelische landskerken uit 1941.

Als leden van de Duitse volksgemeenschap staan de ondergetekenden, Duitse Evangelische landskerken en kerkleiders in de frontlinie van deze historische verdedigingsstrijd, die ondermeer de rijkspolitieverordening aangaande het merken van de Joden als de geboren wereld- en rijksvijanden noodzakelijk heeft gemaakt, zoals ook reeds Dr. Martin Luther na bittere ervaringen de eis stelde om de scherpste maatregelen tegen de Joden te nemen en ze uit de Duitse landen uit te wijzen. De christelijke doop verandert aan de raskenmerken van een Jood, aan zijn toebehoren tot zijn volk en aan zijn biologische status niets. Een Duitse Evangelische kerk heeft tot taak het religieuze leven van Duitse volksgenoten te bevorderen. Christenen van het Joodse ras hebben in haar geen ruimte en geen recht.

Getekend op 17 december 1941 door de bisschoppen en kerkpresidenten van Saksen, Hessen, Mecklenburg, Schleswig-Holstein, Anhalt, Thüringen en Lübeck. R. Süss, *Luthers Theologisch Testament: Over de joden en hun leugens*, Amsterdam 2006, 77.

Info 9 – Herzl over de Jodenstaat

Het boek van Theodor Herzl (1860-1904) *De Jodenstaat* is een vrij technische uiteenzetting over hoe een nieuwe joodse staat zou moeten functioneren. Het eerste onderstaand stukje gaat over de redenen om naar een joodse thuisland te trekken, het schetst de penibele situatie van de joden in Europa. Het tweede stukje gaat over welk land in aanmerking komt. Argentinië is rijk aan natuurlijke hulpbronnen, heeft een geringe bevolking, maar de joden die er al zijn wekken ontstemming. Palestina behoort tot het Ottomaanse rijk met de Sultan aan het hoofd.

Het joodse vraagstuk

Dat de positie van de joden hachelijk is, zal door niemand ontkend worden. In alle landen waar zij in aanzienlijke aantallen aanwezig zijn, worden zij in meer of mindere mate vervolgd. In de praktijk is de gelijkberechtiging vrijwel overal tot hun nadeel afgeschaft, ook als zij in de wet bestaat. De middelhoge posities in het leger, in openbare en particuliere ambten zijn voor hen ontoegankelijk, en men probeert hen uit het handelsverkeer te verdringen: 'Koopt niet bij joden!'.

De aanvallen in parlementen en vergaderingen, in de pers, vanaf kansels, op straat, op reis – uitsluiting uit bepaalde hotels en zelfs ontspanningsoorden – vermeerderen van dag tot dag. De vervolgingen hebben een verschillend karakter, afhankelijk van de landen en maatschappelijk kringen waarin zij plaatsgrijpen. In Rusland legt men joodse dorpen belastingen op onder dreiging van plundering en brandstichting, in Roemenië slaat men enkele mensen dood, in Duitsland rost men ze bij gelegenheid af, in Oostenrijk terroriseren de antisemieten het hele openbare leven, in Algerije wordt de bevolking opgehitst door rondtrekkende predikers, in Parijs worden de joden door de zogenaamde betere kringen verstoten en door clubs buitengesloten. De nuances zijn talloos. [...] Feit is dat hij [de druk op de joden] overal op dezelfde wijze tot uiting

komt en zich laat samenvatten in de klassieke Berlijnse kreet: 'Juden raus!'. Ik zal het joodse vraagstuk nu in zijn meest beknopte vorm samenvatten: Moeten we er wel 'raus'? En waar moeten we dan heen? Theodor Herzl, *De Jodenstaat: poging tot een moderne oplossing voor het joodse vraagstuk*, Amsterdam 2004, 31-32.

Palestina of Argentinië?

Is Palestina of Argentinië te prefereren? [...] Palestina is ons onvergetelijke historische thuisland. Alleen al van de naam zou een enorm pakkende oproep naar ons volk uitgaan om zich te verzamelen. Wanneer Zijne Majesteit de Sultan ons Palestina zou geven, zouden wij ons ervoor kunnen inzetten heel de Turkse staatsfinanciën te regelen. Voor Europa zouden wij daar een onderdeel van de vestingwal tegen Azië zijn. Wij zouden een voorpost van de beschaving tegen de barbaarsheid vormen. Als neutrale staat zouden wij nauwe banden blijven onderhouden met heel Europa, dat ons voortbestaan zou moeten garanderen. Voor de heilige plaatsen der christenheid zou een volkenrechtelijke vorm van exterritorialiteit te vinden zijn. Wij zouden een erewacht rondom de heilige plaatsen vormen en er met ons voortbestaan voor instaan deze plicht te vervullen; Dee erewacht zou na achttien voor ons kwellende eeuwen het grote symbool voor de oplossing van het joodse vraagstuk worden. Theodor Herzl, *De Jodenstaat: poging tot een moderne oplossing voor het joodse vraagstuk*, Amsterdam 2004, 43-44.